

*Кириченко В. М.,**кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та права
Запорізького національного технічного університету**Соколенко Ю. М.,**асистент кафедри політології та права
Запорізького національного технічного університету*

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ (ДО 70-РІЧЧЯ ПРИЙНЯТТЯ)

Анотація. У статті висвітлюються історичні умови підготовки та причини прийняття Загальної декларації прав людини, її значення для кожної людини та людства загалом. Підкреслюється, що Загальна декларація за роки існування перетворилась із політичної декларації на документ політико-правового характеру, більшість її положень конкретизувались і деталізувались у міжнародно-правових актах у сфері прав людини та конституціях багатьох держав світу, у тому числі й в Конституції України.

Водночас звертається увага на неузгодженість деяких норм Конституції України з відповідними положеннями Загальної декларації та необхідність її подальшого науково-теоретичного переосмислення.

Ключові слова: Загальна декларація прав людини, міжнародно-правові акти, Конституція України, права і свободи людини, стандарти прав людини.

Постановка проблеми. Історія підготовки та прийняття Загальної декларації прав людини була непростю. Робота над її текстом тривала 2 роки в умовах постійної жорсткої дипломатичної боротьби представників різних філософських, ідеологічних і релігійних поглядів. Незважаючи на це, після численних тривалих дискусій цей документ був прийнятий абсолютною більшістю голосів держав-учасниць ООН. Загальна декларація прав людини стала віхою всесвітнього рівня, якій немає аналогу. За своєю правовою сутністю Загальна декларація є багатогранним документом, в основу якого закладено кілька головних ідей, зокрема вона проголосила концепцію прав людини та встановила стандарти прав людини, які стали предметом уваги і справою міжнародного права.

І тому без розкриття історико-правових аспектів Загальної декларації прав людини неможливо проаналізувати зміст її положень та якість їх впровадження в національні конституції, в тому числі й в Конституцію України, а також сформулювати висновок про їх належне виконання в правозастосовній практиці.

Джерельним підґрунтям для дослідження теми стали Загальна декларація прав людини та інші міжнародно-правові акти у сфері прав людини, які конкретизували та деталізували її зміст, а також численні праці вітчизняних і зарубіжних учених багатьох галузей суспільствознавства та юридичних наук. Проте, незважаючи на наявність величезної кількості наукової літератури з цього питання, зазначена проблематика не втрачає своєї актуальності й в умовах сьогодення та з урахуванням того, що не всі цілі Загальної декларації досягнуті, вона потребує подальшого науково-теоретичного переосмислення

та здійснення практичних заходів, спрямованих на ефективізацію її положень.

Метою статті є висвітлення історичних обставин та причин ухвалення Загальної декларації прав людини, а також застосування її положень у конституційній практиці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ХХ столітті сталася подія, яка значно вплинула на розвиток світової цивілізації та назавжди залишилася в пам'яті людства: 10 грудня 1948 року в Парижі на 183 пленарному засіданні третьої сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Загальна декларація прав людини, яка, за висловлюванням В. Ф. Погорілка, стала актом «самозбереження людства, реакцією на фашизм, тоталітаризм, диктатуру і подібні негативні явища, згубні для людини і людства, і разом з тим це якісно новий людський вимір, нова міра гідності людини, новий рівень людської свідомості і буття, нижче якого людина не має сходити, оскільки там може бути інший світ – нелюдський, із точки зору сучасної людини» [1, с. 7].

При цьому варто нагадати, що Українська РСР була однією з 56 держав-членів ООН, які брали участь в обговоренні і прийнятті Загальної декларації прав людини, хоча вона разом із Білоруською РСР, Південно-Африканською республікою, Польщею, Саудівською Аравією, СРСР, Чехословаччиною і Югославією утрималась під час голосування. Це було пов'язано, насамперед, із тим, що в колишньому СРСР на законодавчому рівні була закріплена пануюча в юриспруденції ідея пріоритету держави над особою, яка розглядалась з точки зору державних інтересів, і саме тому держава визначала обсяг прав і свобод людини і громадянина.

Ще напередодні прийняття Загальної декларації голова делегації СРСР А. Я. Вишинський висловив ставлення «соціалістичних країн» до прав людини як до «пишної фразеології» [2, с. 370]. Таке ставлення до прав людини було властиве тоталізованому політичному режиму, який існував у нашій країні в попередні часи [3, с. 92].

Незважаючи на різні ідеології держав-учасниць ООН, їхні правові системи, суперечності та інші чинники, що не давали їм змоги порозумітися в багатьох положеннях Загальної декларації, кінець кінцем були подолані в такий спосіб: принципові положення для багатьох держав у тексті документа намагались не уточнювати та не давати визначення багатьом поняттям, тобто положення мали загальний характер. Шукаючи компроміс, сторони виходили з позиції різного тлумачення цих положень та способів здійснення певних прав. У результаті здійсненої роботи, яку провели делегації багатьох держав, Загальна декла-

рація була ухвалена 48 голосами держав-членів ООН (8 утрималися) і, згідно зі Статутом ООН, вважається прийнятою одностайно.

Варто наголосити, що причини, що зумовили необхідність прийняття Загальної декларації прав людини, полягають в такому: 1) неможливість забезпечити свободу, справедливий та загальний мир без визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, рівних та невід'ємних їх прав; 2) наявність варварських актів щодо зневажання і нехтування правами людини, які обурюють совість людства; 3) підтвердження народами Об'єднаних Націй віри в основні права людини, гідність і цінність людської особи і рівноправність чоловіків і жінок; 4) прагнення людей створити світ, в якому вони будуть мати свободу слова і переконань, будуть вільні від страху і нужди; 5) узяття на себе державами-членами ООН зобов'язання сприяти співробітництву з нею, підтримці загальної поваги і додержання прав людини та основних свобод; 6) велике значення для повного виконання цього зобов'язання має загальне розуміння характеру цих прав і свобод; 7) необхідність охороняти права людини силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення.

За обсягом Загальна декларація прав людини – документ невеликий. Він складається з преамбули, в якій викладено обґрунтування історичних цілей та 30 статей, в яких перелічуються громадські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини, а також у ній закладені основоположні принципи міжнародного розуміння прав людини, що стали підвалинами міжнародного права. Основними елементами розуміння прав людини вона називає рівність усіх людей у гідності і правах; загальність прав, тобто належність усіх прав кожній людині незалежно від її раси, статі, мови, релігії, політичних переконань, соціального стану, національності, місця проживання тощо, необмеженість кола прав, взаємопов'язаність усіх прав людини, можливість правомірних обмежень прав людини, домінуюче становище людини щодо держави.

Загальна декларація вперше дала класифікацію прав і основних свобод людини, поділивши їх на громадянські та політичні права, з одного боку, та на економічні, соціальні, культурні права – з другого.

Декларація сприяла зародженню принципово нового ставлення до прав людини як до проблеми, якою мають опікуватися не лише окремі держави, а й людство загалом.

За своєю формою Загальна декларація прав людини є резолюцією Генеральної Асамблеї ООН і як така не може розглядатись як міжнародний договір, не може створювати міжнародних правових зобов'язань. Але надзвичайно високий гуманістичний її зміст та авторитет документа, що вплинув на долю держав та людства після Другої світової війни, її незаперечна роль у піднесенні цінності та гідності людини об'єктивно не дозволяють вбачати в Загальній декларації звичайну міжнародну рекомендацію. І тому за роки свого існування Загальна декларація перетворилась із політичної декларації на документ політико-правового характеру. Про це свідчить те, що учасники Тегеранської конференції з прав людини 1968 р. офіційно оголосили Загальну декларацію обов'язковою та запросили керуватися її текстом як стандартом поведінки з населенням, а учасники Віденської конференції з прав людини 1993 р. підкреслили: «Всі права людини універсальні, неподільні, вза-

ємозалежні і взаємопов'язані. Міжнародне співтовариство повинно ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі. Хоча значення національної і регіональної специфіки різних історичних, культурних і релігійних особливостей необхідно мати на увазі, держави, незалежно від їх політичних, економічних і культурних систем, зобов'язані заохочувати і захищати права людини».

Таку саму позицію висловила й Венеційська Комісія, зазначивши зокрема, що «хоча Всесвітня декларація не є юридично зобов'язальною, більшість її принципів розглядаються як такі, що відображають норми звичаєвого міжнародного права» [4, с. 250].

Варто зазначити, що на основі Загальної декларації прав людини було укладено багато міжнародних і регіональних правових актів. Насамперед, її положення набули розвитку в Пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., Американській конвенції про права людини 1969 р., Африканській Хартії прав людини і народу 1981 р. тощо.

Загальна декларація стала основою більшості повоєнних конституцій держав світу щодо закріплення прав людини. І тому не менш як 90 національних конституцій, прийнятих після 1948 р., містять перелік функціональних прав, які або відтворюють посилання Загальної декларації, або включені до них під її впливом [5, с. 8]. Наприклад, у п. 2 ст. 10 Конституції Іспанії зазначено: «Норми, що пов'язані з основними правами та обов'язками, які закріплені в Конституції, відповідають Загальній декларації прав людини, міжнародним договорам і угодам з цих питань, ратифіковані Іспанією [6, с. 373], у п. 1 ст. 4 Конституції Молдови – «конституційні положення про права і свободи людини тлумачаться та застосовуються відповідно до Загальної декларації прав людини...» [7, с. 290], у ст. 5 Конституції Андорри закріплено, що «Загальна декларація прав людини інтегрована в андоррський юридичний порядок» [8, с. 228]. Але найбільше це помітно в конституціях країн Східної Європи та держав, колишніх союзних республік Союзу РСР [1, с. 8].

Особливо це помітно на прикладі України, яка включила до розділу II своєї Конституції чимало нормативних приписів, які відтворюють відповідні положення Загальної декларації та більшості пактів і інших актів ООН, які конкретизують і деталізують її.

Таким чином, Україна, обравши шлях демократичного розвитку та визнавши Загальну декларацію прав людини і принципи дотримання прав людини, які закріплені в універсальних міжнародних і регіональних правових актах у сфері прав людини, впевнено входить до європейського правового простору.

Вітчизняний законодавець під час розроблення нової Конституції України, відмежовуючись від скомпromетованих зверхніх підходів до феномену прав людини, що були складником соціальної практики в колишньому СРСР, а також у країнах так званого соціалістичного табору, не тільки закріпив у Конституції України нову концепцію прав людини і розширив коло конституційних прав і свобод, а й розташував їх у тій послідовності, в якій вони історично зароджувалися та розвивалися.

На підставі ґрунтовного аналізу змісту і форми закріплення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина Ю. В. Кириченко стверджує, що майже всі статті розділу II Конституції

України тією чи іншою мірою відбивають зміст і порядок розташування прав і свобод, аналогічний до того, який є характерним для універсальних міжнародно-правових актів у сфері прав людини. І далі вчений наводить приклади того, як Україна включила до своєї Конституції чимало нормативних приписів, які змістовно чи навіть текстуально відтворюють відповідні положення Загальної декларації прав людини: ст. 1 Декларації, в якій йдеться про те, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах» має свій змістовний аналог у ст. 21 Конституції України; припис ст. 3 про те, що «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканість» відповідно в ст. ст. 27 та 29 Конституції; припис ст. 5 про те, що «ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорсткого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання» – у ст. 28 Конституції; припис ст. 7 про те, що «всі люди рівні перед законом» – у ст. 24 Конституції; припис ст. 12 про те, що «ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканість його житла, таємницю його кореспонденції <...>» – у ст.ст. 30, 31, 32 Конституції тощо [9, с. 92–93]. Тобто статті розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, на думку багатьох українських науковців, загалом витримують логіку викладення, яку запроваджено в Загальній декларації, що засвідчує націленість нашої держави на сприйняття та реалізацію міжнародних стандартів у відповідній сфері [10, с. 186-187, 192; 11, с. 11–12]. Про це свідчили й неодноразові офіційні висновки міжнародних експертів під час підготовки проекту нової Конституції України, які вважали цей проект взірцем в імplementації міжнародно-правових актів із прав людини і, насамперед, Загальної декларації прав людини з точки зору повноти системності прав людини, їх пріоритетів, гарантованості і чіткості, недвозначності.

Але, незважаючи на зазначене та на те, що окремі положення розділу II Конституції України порівняно з відповідними положеннями міжнародно-правових актів сформульовані більш актуально та юридично точно, варто констатувати, що деякі із них є надмірно абстрактними та неповною мірою відповідають сучасним загальносвітовим і європейським стандартам, а також залишається проблематичною реалізація, насамперед, низки соціальних і культурних прав, передбачених Загальною декларацією. Тобто, як зауважує П. М. Рабінович, Україна «поки що не належить до тих держав, які є лідерами у цій справі» [12, с. 39].

Висновки. Отже, історична винятковість і унікальність прийняття 70 років тому Загальної декларації прав людини полягає в тому, що в цьому документі викладена концепція прав людини, яка з категорії національних систем права (передовсім європейських країн) стала юридичною категорією міжнародного права, а також встановлено стандарти прав людини, до досягнення яких мають постійно прагнути всі народи та держави світу. За роки існування Загальна декларація перетворилась із політичної декларації на документ політико-правового характеру, який, можна стверджувати без перебільшення, здійснив величезний вплив на демократизацію внутрішнього життя багатьох держав, у тому числі й України, яка, визнавши Загальну декларацію прав людини та включивши до своєї Конституції чимало нормативних приписів, які змістовно чи навіть текстуально відтворюють її положення, впевнено входить до європейського правового простору.

Водночас, незважаючи на широку номенклатуру закріплених у Конституції України прав і свобод людини і громадянина, деяка частина з них неповною мірою відповідає сучасним загальносвітовим і європейським стандартам, також залишається проблематичною реалізація і захист низки прав, передбачених Загальною декларацією, особливо соціальних і культурних, значна частина яких нині є символічною. Враховуючи те, що всіх цілей Загальної декларації прав людини повністю ще не досягнуто, нині вона цілком зберігає свою актуальність та потребує подальшого науково-теоретичного переосмислення і здійснення практичних заходів, спрямованих на ефективізацію її положень.

Література:

1. Погорілко В. Загальна декларація прав людини – одна з найважливіших загальнолюдських цінностей ХХ століття. *Право України*. 1999. № 4. С. 7–9.
2. Вышинский А. Я. Вопросы международного права и внешней политики. Москва : Юриздат, 1951.
3. Конституційно-правові засади становлення української державності : монографія / В. Я. Тачій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін.; за ред. В. Я. Тачія, Ю. М. Тодики. Харків : Право, 2003. 328 с.
4. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : ДУХ і ЛІТЕРА, 2016. 760 с.
5. Права человека : итоги века, тенденции, перспективы / Под общ. ред. Е. А. Лукашевой. Москва : Изд-во НОРМА (Издат. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. 435 с.
6. Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва : Издат. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1997. 816 с.
7. Конституции стран СНГ и Балтии : учебное пособие / Сост. Г. Н. Андреева. Москва : Юрист, 1999. 640 с.
8. Конституции государств Европы : в 3-х т. / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва : Изд-во НОРМА, 2001. Т. 1. 824 с.
9. Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду : монографія. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 540 с.
10. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
11. Шаповал В., Кришанівський С. Конституція України 1996 р. і права людини: питання державно-правової теорії. *Український часопис прав людини*. 1996. № 3–4. С. 7–14.
12. Рабінович П. Загальна декларація прав людини: Україна. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 4. С. 34–43.

Кириченко В. Н., Соколенко Ю. Н. Всеобщая декларация прав человека: историко-правовые аспекты (к 70-летию принятия)

Аннотация. В статье освещаются исторические условия подготовки и причины принятия Всеобщей декларации прав человека, ее значение для каждого человека и человечества в целом. Подчеркивается, что Всеобщая декларация прав человека за годы существования превратилась из политической декларации в документ политико-правового характера, большинство ее положений конкретизировались и детализировались в международно-правовых актах в сфере прав человека и конституциях большинства государств мира, в том числе и в Конституции Украины. Одновременно обращается внимание на несогласованность некоторых норм Конституции Украины с соответствующими положениями Всеобщей декларации и необходимость ее дальнейшего научно-теоретического переосмысления.

Ключевые слова: Всеобщая декларация прав человека, международно-правовые акты, Конституция Украины, права и свободы человека, стандарты прав человека.

Kyrychenko V., Sokolenko Yu. Universal Declaration of Human Rights: historical and legal aspects (on the 70th anniversary of adoption)

Summary. The article covers the historical conditions of preparation and the reasons for the adoption of the Universal Declaration of Human Rights, its importance for every person and humanity as a whole. It is emphasized that the General Declaration for years of existence has turned from a political declaration into a political and legal document, the majority of its provisions were specified and de-

tailed in international legal acts in the field of human rights and constitutions of many countries of the world, including the Constitution of Ukraine.

At the same time, attention is drawn to the inconsistency of certain norms of the Constitution of Ukraine with the relevant provisions of the Universal Declaration and the need for its further scientific and theoretical rethinking.

Key words: Universal Declaration of Human Rights, international legal acts, the Constitution of Ukraine, human rights and freedoms, human rights standards.